

Shahid Rajaei Teacher Training University- Iran
Ontological Researches
Semi-Annual Scientific Journal
ISSN (print): 2345-3761 (online): 2676-4490

Type: Research

Vol.12, No. 24

Autumn 2023 & Winter 2024

Journal Homepage: www.orj.sru.ac.ir

Investigating Anthropology from Nietzsche's Point of View and its Reflection from the Perspective of Islamic Thought

Javad Gholamrezaei¹

Seyedeh Zeinab Soltani²

Abstract

Nietzsche's anthropology is based on the foundations of materialistic and empiricist thoughts and has considerable reflections. The present research has been done with the descriptive-analytical method in the field of anthropology from Nietzsche's point of view and its implications in the opinion of some Islamic thinkers. Some of the findings and results of the research are as follows: Nietzsche, by denying rationalism, pushes man to the border of absurdity, then to save him, he tries to institutionalize the belief in man that power originates in him. In this regard, in Nietzsche's view, the superman is a person who has brought all his power to the fore to dominate others

Assistant Professor, Department of Islamic Studies, Faculty of Theology and Islamic Studies, Allameh Tabataba'i University, Tehran, Iran¹, corresponding author

javad.gh313@aut.ac.ir

ORCID: 0000-0001-9708-1414

². PhD student, Islamic philosophy and theology, Imam Sadegh University, Women Campus, Tehran, Iran, corresponding author

sz.soltani313@gmail.com

ORCID: 0000-0003-4869-9538

Received: 24/04/2022

Reviewed: 07/09/2022

Revised: 03/10/2023

Accepted: 03/10/2023

as much as possible. Whereas, in the eyes of Islamic thinkers, man has two dimensions, material and spiritual, and the negation of rationalism and confronting divine thoughts is the cause of discrediting wisdom. They believe that power is realized in an independent way for God, and although power is desirable for humans in some cases, it is ugly if it is aimed at oppressing others. According to their belief, the source of Nietzsche's nihilism is the negation of spiritual matters and the idea of godliness, because closeness to God as a basic goal gives identity to human life.

Keywords: Nietzsche, nihilism, seeking power, superman, Islamic thought.

Problem statement

Different schools of humanities have expressed their views on anthropology. In the meantime, Nietzsche presented a particular position, which in some cases causes man to face challenges. In this regard, first, a correct explanation of Nietzsche's anthropological thought has been clarified, and in the next step, an appropriate answer to these challenges according to Islamic philosophical perspective was given. Therefore, the problem of the future research is to explain Nietzsche's anthropological thought and examine its consequences in Islamic thought. The research method in this article is descriptive-analytical in this way that the author has first explained Nietzsche's thoughts on human beings by referring to his works and then according to the views of Muslim thinkers such as Allameh Tabatabai, Javadi Amoli and Misbah Yazdi. In relation to anthropology, it examines Nietzsche's opinions about humans. The main question of the upcoming research is the investigation of human cognition and its existential dimensions from Nietzsche's point of view and the investigation of its consequences according to the foundations of Islamic thinkers. Sub-questions also include these items: What is Nietzsche's thought about man's encounter with God? What is superman from the point of view of Nietzsche and Islamic thinkers? What does the meaninglessness and meaning of life mean in Nietzsche and Islamic thinkers?

Method

The method adapted in this research is a qualitative approach and was conducted library resources in terms of analytical and descriptive way. The current article has two general parts. In the first part, Nietzsche's view on anthropology is expressed by descriptive method and referring to his works. In the next step, his opinions with Islamic thought have been criticized and analyzed with an analytical approach.

FINDINGS AND RESULTS

The consequences of Nietzsche's materialistic humanism include the epistemological, spiritual, moral and civilization areas that were mentioned.

In the field of epistemology, Nietzsche's view of man is based on materialism. He considers Christian religion ineffective and God has been removed from human life. In such a situation, without any support, a person is exposed to nothingness. The consequence of this view is the rejection of all spiritual matters from life and it causes the monopoly of human life in the life of the world. On the other hand, Islamic thinkers believe that the life of the world has an inner life beyond the external appearance, which is the hereafter, and the ecstasy of the world to other worlds has a cause and effect, and God has created all beings for a specific purpose. Knowing the plan of life that God has planned for him, man will never be disappointed. According to Nietzsche, religion is special for an inferior group of society who have turned to it due to fear and lack of hope in their abilities. Religious teachings like equality are useless because inequality is inherent among humans. The consequence of Nietzsche's view of religion is the cause of the spread of injustice in society, in such a way that material pleasures are reserved for the powerful people of society, and the deprived classes of society have no inheritance but poverty; This class difference causes the spread of moral vices.

In the spiritual and moral sphere, Nietzsche emphasizes the negation of rationalism and moral values, while Islamic thinkers consider reason as the human cognitive faculty that understands the good and bad of things. According to Nietzsche, simply being powerful has intrinsic value, even if it is by oppressing the weak. The moral consequence of such thinking is the loss of justice in society. Nietzsche's view of power is the reason for ignoring the power of the Almighty God, because first of all, power belongs to God independently. Secondly, although power is desirable in some situations, but only if it is not oppressive to others.

In the field of civilization, Nietzsche's view is based on human power, and the superman is the ruler of his own destiny, and nothing can stand in his way on the way to becoming powerful. He can even achieve more power through oppression. Therefore, he has no commitment to society and ethics. The consequence of such an attitude is the emergence of an all-encompassing power but lacking human values like Hitler. While in the eyes of Islamic thinkers, the power of individuals is limited to justice, and when power has value, a person is close to God and no injustice has been done to anyone.

References

1. Tabatabai, Seyyed Mohammad Hossein, (1381). The border of revelation and wisdom. Qom, Bostan Kitab, first edition.
2. _____ (1387). monotheistic messages. Qom, Bostan Kitab, first edition.
3. Mulla Sadra, (1381). Al-Hikmah al-Mutali'ya fi al-Asfar al-Urba'ah, Tahsih Ahmad Ahmadi, Tehran, Sadra Islamic Hikmat Foundation.
4. Nietzsche, Friedrich (1382). Genealogy of ethics. Translated by Dariush Ashuri, Tehran, Agha, 4th edition.

5. _____(1384). Crucified human being.
Translator of Roya Astronomer, Tehran, Mes, 3rd edition.

Shahid Rajaei Teacher Training University- Iran
 Ontological Researches
 semi-annual scientific journal
 ISSN (print): 2345-3761 (online): 2676-4490
 Type: Research

Vol.12, No. 24
 Autumn 2023 & Winter 2024

پژوهش‌های هستی‌شناختی

دو فصلنامه علمی

نوع مقاله: پژوهشی

سال دوازدهم، شماره ۲۴

پاییز و زمستان ۱۴۰۲

صفحات ۵۴۶-۵۱۹

بررسی انسان‌شناسی از دیدگاه نیچه و بازتاب آن از منظر اندیشه اسلامی

جواد غلامرضایی^۱

سیده زینب سلطانی^۲

چکیده

انسان‌شناسی نیچه بر مبنای اندیشه‌های مادی و تجربه‌انگارانه استوار است و بازتاب‌هایی درخور توجهی دارد. تحقیق پیش‌رو با روش توصیفی-تحلیلی، در زمینه انسان‌شناسی از نظرگاه نیچه و واکاوری پیامدهای آن در آرای برخی از اندیشمندان اسلامی صورت گرفته است. برخی از یافته‌ها و نتایج پژوهش بدین شرح است: نیچه با نفی عقل‌گرایی انسان را تا مرز پوچ‌انگاری سوق می‌دهد سپس برای نجات وی تلاش می‌کند تا این باور را در انسان نهادینه کند که قدرت در او اصالت دارد. در همین راستا ابرانسان در نگاه نیچه انسانی است که تمام قدرت خویش را در جهت تسلط هر چه بیشتر بر دیگران به منصفه ظهور رسانیده باشد. درحالی که در نگاه اندیشمندان اسلامی انسان دارای دو بعد

^۱. استادیار، گروه معارف اسلامی، دانشکده الهیات و معارف اسلامی، دانشگاه علامه طباطبائی ره تهران، ایران، نویسنده مسئول
 javad.gh313@aut.ac.ir

^۲. دانشجوی دکتری، فلسفه و کلام اسلامی، دانشگاه امام صادق علیه‌السلام پردیس خواهران، تهران، ایران
 sz.soltani313@gmail.com

تاریخ دریافت: ۱۴۰۱/۰۲/۰۴

تاریخ داوری: ۱۴۰۱/۰۶/۱۶

تاریخ اصلاح: ۱۴۰۲/۰۷/۱۱

تاریخ پذیرش: ۱۴۰۲/۰۷/۱۱

مادی و معنوی است و نفی عقل‌گرایی و مقابله با تفکرات الهی سبب بی‌اعتباری خردورزی است. آنها معتقدند که قدرت به نحو استقلالی برای خداوند تحقق دارد و اگر چه قدرت در برخی موارد برای انسان مطلوب است اما در صورتی که در راستای ظلم به دیگران باشد، قبیح است. به اعتقاد آنها منشأ پوچ‌انگاری از سوی نیچه نفی امور معنوی و انگاره خداپرستی است؛ بنابراین که قرب الهی به عنوان غایتی اساسی به زندگی انسان هویت می‌بخشد.

کلمات کلیدی: نیچه، نیست‌انگاری، قدرت طلبی، ابرانسان، اندیشه اسلامی.

بیان مسأله

مکاتب مختلف بشری دیدگاه خود را نسبت به انسان‌شناسی بیان کرده‌اند. در این میان نیچه دارای دیدگاه خاصی است که در برخی موارد انسان را دچار چالش‌های می‌گرداند. در این راستا سعی شده است ابتدا تبیین صحیحی از اندیشه انسان‌شناسی نیچه برای مخاطبین صورت پذیرد و در مرحله بعد بر اساس دیدگاه فلسفه اسلامی پاسخ مناسبی به این چالش‌ها داده شود. بنابراین مسأله تحقیق پیش‌رو تبیین اندیشه انسان‌شناسی نیچه و بررسی پیامدهای آن در اندیشه اسلامی است. روش پژوهش در مقاله حاضر به صورت توصیفی-تحلیلی است بدین نحو که نگارندگان ابتدا با مراجعه به آثار نیچه اندیشه وی را در رابطه با انسان تبیین کرده‌اند و سپس با توجه به دیدگاه اندیشمندان مسلمان مانند علامه طباطبائی و جوادی‌آملی و مصباح‌یزدی در رابطه با انسان‌شناسی به بررسی آرای نیچه در خصوص انسان می‌پردازد. پرسش اصلی پژوهش پیش‌رو بررسی شناخت انسان و ابعاد وجودی آن از دیدگاه نیچه و بررسی پیامدهای آن با توجه به مبانی اندیشمندان اسلامی است. سؤالات فرعی نیز شامل این موارد است: اندیشه نیچه در مواجهه انسان با خداوند چیست؟ ابرانسان از دیدگاه نیچه و اندیشمندان اسلامی چیست؟ پوچی‌انگاری و معناداری زندگی در اندیشه نیچه و اندیشمندان اسلامی به چه معناست؟

برخی از کلیات یا مبادی تصویری و تصدیقی: انسان‌شناسی؛ منظومه معرفتی است که به تحلیل ابعاد وجودی انسان می‌پردازد. انسان‌شناسی دارای گونه‌های مختلفی است که از حیث روش و نگرش با هم فرق می‌کنند. به لحاظ روش انسان‌شناسی به تجربی، عرفانی، فلسفی و دینی قابل تقسیم است و به لحاظ نگرش انسان‌شناسی به کل‌نگر و جزءنگر تقسیم می‌شود (مصباح‌یزدی، ۲۰۱۳، ص ۲۳). در این پژوهش انسان‌شناسی کل‌نگر مدنظر

است که با روش‌های مختلفی که بیان شد بررسی می‌شود. منظور از پیامد، آثاری است که یک دیدگاه دربارهٔ موضوع خاص دارد (مکناوتون، ۲۰۰۰، ص ۱۲۱). مقصود از اندیشمندان اسلامی، اندیشمندان مکتب صدرایی هستند که شامل ملاصدرا و برخی از شارحان وی مانند ملاهادی سبزواری، لاهیجی، علامه طباطبائی، مصباح‌یزدی و جوادی‌آملی می‌شوند، اندیشهٔ صدرایی برگرفته از معارف عقلی و نقلی شیعه است که تا حدی به نحو جامع با روش‌های فلسفی، عرفانی و دینی به انسان‌شناسی پرداخته‌است.

پیشینه پژوهش

برخی از مقالاتی که تا حدی به مسأله پژوهش نزدیک هستند: «ارزیابی رویکرد نیهیلیستی نیچه نسبت به بن‌مایه ارزش‌های اخلاقی، از منظر اندیشه اسلامی» احمدی‌زاده، حسن، پژوهش‌های مابعدالطبیعی، ۱۴۰۱، سال سوم، ش ۲، ص ۶۹-۸۹. این مقاله به دیدگاه پوچ‌گرایی در زندگی انسان از دیدگاه نیچه می‌پردازد. «بررسی مفهوم خدا و گناه در فلسفهٔ نیچه و دلالت‌های تربیتی آن»، جامه بزرگی، محمدجعفر، جامه بزرگی، مریم، پژوهش‌های مابعدالطبیعی، ۱۴۰۱، سال سوم، ش ۱، ص ۴۷۹-۵۱۲. مقالهٔ مذکور به بررسی مفهوم خدا و ارزش‌گذاری‌های اخلاقی نیچه توجه داشته و آنها را نقد کرده است. «بررسی تطبیقی معنای زندگی از دیدگاه علامه طباطبایی و فردریش نیچه» عسگری بابادی، مرجان و همکاران، فلسفه تحلیلی، ۱۴۰۱، ش ۴۱، ص ۱۵۹-۱۸۴. مقالهٔ یادشده مفهوم زندگی را از دیدگاه این دو فیلسوف مورد بررسی قرار می‌دهد. «واکاوی جایگاه حقوق، اخلاق و ارزش از منظر نیچه با نگاه انتقادی (ابعاد و رویکردها)»، نجفی قباقی‌تپه، علی و همکاران، فقه و حقوق و علوم جزا، ۱۴۰۰، ش ۲۱، ص ۴۹-۶۶. این مقاله به تبیین دیدگاه نیچه در رابطه با اخلاق و نظام ارزش‌های اخلاقی از نگاه وی می‌پردازد. «الحاد هستی‌شناختی نیچه و آثار روانی-فرهنگی آن»، سولی‌خانی، امیرعباس؛ قربانی، قدرت‌الله، جستارهای فلسفه دین، ۱۴۰۰، ش ۲۲، ص ۲۱-۴۲. مقالهٔ مذکور به بررسی اعتقاد به وجود خدا و آثار آن در معناداری زندگی انسان می‌پردازد. فرق تحقیق پیش‌رو با مقالات یاد شده در این است که اکثر آنها به یکی از ارزش‌های اخلاقی و یا اعتقادی تأثیرگذار بر حوزه انسان‌شناسی توجه کرده‌اند، درحالی‌که پژوهش حاضر تمام نظرات نیچه در حوزهٔ انسان‌شناسی را بیان می‌کند

که از این جهت نسبت به تحقیقات قبلی متمایز بوده و با نگاهی جامع نسبت به تحقیقات گذشته دیدگاه انسان‌شناسی نیچه را برای مخاطبین بیان کرده و با مبانی اندیشه اسلامی مورد نقد و بررسی قرار داده است.

انسان‌شناسی از منظر نیچه

در این بخش به زوایای گوناگون هویت حقیقی انسان در تفکر نیچه پرداخته می‌شود:

برکناری عقل

عقل‌گرایی سنتی و عقل‌گرایی مدرنیته دو دوره سرنوشت‌ساز قبل از نیچه است. در عقل‌گرایی سنتی انسان به اثبات حقیقتی ورای عقل خویش می‌پردازد و برای امور فراعقلی هویتی مستقل قائل است. هرچند عقل همه انسان‌ها آن را درک نکند و از فهم عمق وجود آن غافل باشد. نیچه چنین تفکری را برنمی‌تابد. در شروع عقل‌گرایی مدرنیته نیز که آغاز آن با دکارت و اوج‌گیری آن در زمان کانت بود، مسأله عقل‌محوری نقطه اصلی در فهم تمام حقایق هستی محسوب می‌شود. نکته مهم در این زمینه ارتباط عمیق بین عقل‌گرایی و انسان‌محوری در دوران مدرنیته است. نیچه یک متفکر پست‌مدرنیته است که قدرت فهم انسان در درک حقایق را زیر سؤال می‌برد. با چنین نگرشی از جانب وی بدون شک رد نظرات دکارت و کانت در مورد مسأله شناخت و محور شناسایی امور، دور از انتظار نیست. تا جایی که وی معتقد است خرد آدمی محدودیت‌هایی دارد که به هیچ وجه قابل ارتفاع نیست و عجز وی در درک حقایق را نمایان می‌کند. بنابراین «ادعای فلاسفه در داشتن خردمندی و حکمت نامعقول‌ترین و گستاخانه‌ترین ادعا» محسوب می‌شود (نیچه، ۲۰۱۰، ص ۳۵۰). از دیدگاه نیچه شخص‌محوری و قضاوت‌های پیشین هر فیلسوفی در بیان نظریات عقلانی و فلسفی تأثیر مستقیم دارد و هیچ متفکری نمی‌تواند قاطعانه اظهار کند که پیش‌داوری‌های وی که متأثر از ساختارهای فرهنگی و اجتماعی اوست در بیان نظرات و عقاید او بی‌تأثیر است. بنابراین «رانه شناخت پدر فلسفه نیست، بلکه رانه دیگری در کار است که شناخت را هم‌چون ابزار به کار می‌گیرد» (نیچه، ۱۳۹۰، ص ۳۳).

هیچ‌گونه تغییر پیوسته‌ای که ناشی از یک حقیقت باشد وجود ندارد و تمامی این امور ساخته ذهن انسان است. در واقع ناتوانی نیچه در فهم تعیین یک انسان در عالم خارج نشأت گرفته از همین نگرش عقل‌گريزانه است و انسان می‌تواند به رد تمامی واقعیت‌های هستی بپردازد (تریگ، ۲۰۰۳، ص ۱۹۵؛ نیچه، ۱۳۹۰، ص ۵۸). بنابراین دستیابی انسان به شناختی حقیقی و مستمر امری موهوم است و جدایی خود پیوسته انسان از کردها و وصول به حقیقتی جاودان امری بی‌معنا محسوب می‌شود. زیرا ذهن انسان هیچ‌گاه نمی‌تواند در جایگاه فهم حقایق قرار گیرد (نیچه، ۲۰۲۰، ص ۵۶). از نظر وی به طور کلی نه تنها مجموعه حقایق، بلکه حتی گزاره‌ها و درک آنها نیز امری عقل‌ستیز هستند (نیچه، ۲۰۱۰، ص ۲۶۵). به همین دلیل تمامی استنتاج‌های ترکیبی پیشینی، کاذب و مردود هستند (نیچه، ۱۳۹۰، ص ۳۹). «باور داشتن به حکم‌های ترکیبی چه ضرورتی دارد؟ یعنی دریافتن اینکه برای نگه‌داشت موجوداتی می‌باید باور داشت که این احکام درستند اگر چه به خودی خود نادرستند. یا روشن‌تر و بنیادی‌تر بگوییم حکم‌های ترکیبی پیشین به هیچ وجه نمی‌باید ممکن باشند. ما حق دادن چنین حکم‌ها را نداریم و اینها در دهان ما جز احکامی نادرست نیستند» (نیچه، ۱۳۹۰، ص ۴۰).

انسان و مواجهه با مرگ خدا

باور به نبود وجودی الوهی به نام خدا در سرتاسر آثار نیچه سایه افکنده است به گونه‌ای که خداگریزی در اندیشه وی و حتی تلاش برای اثبات عدم آن شاخصه‌ای مهم در نگاه این متفکر است. هرگونه اندیشه خداباوری نقطه مقابل پیشرفت است (نیچه، ۲۰۲۰، ص ۴۵). باور به مرگ خدا نه فقط در الهیات، بلکه در فرهنگ و اخلاق و جامعه نیز مشهود است و تمامی باورهای بنیادین را تحت شعاع قرار می‌دهد (Williams.R, 2012, P265). تمثیل مشهور وی که تمثیل زندانیان نام دارد، نمایان‌گر ارتباط انسان و خداست که از نظر او مانند ارتباط زندانبان و زندانی است. در زندانی مخوف زندانیان به سختی زندگی می‌کنند تا اینکه یک روز متوجه مرگ خداوند یا به اصطلاح همان زندانبان می‌شوند. خبر مرگ خداوند برای زندانیان به معنای آزادی و رهایی از تمام قیود و زنجیرهایی است

که آنان را در یوغ بندگی اجباری اسیر کرده است (Nietzsche.F, 1988, P96). تمثیل نیچه که نمایان‌گر نقش خدا به عنوان زندانبان و نقش انسان‌ها در ظاهر زندانبان است بیان‌گر تردید در وجود خداست که تمامی باورهای اصیل سنتی را زیر سؤال می‌برد. تمثیل دیگر وی دیوانه‌ای را نشان می‌دهد که فانوسی به دست گرفته و ناامیدانه در جستجوی خداوند است. این ناامیدی در پیدا کردن خدا او را وامی‌دارد که فریاد «خدا مرده، خدا مرده است، ما او را کشته‌ایم.» را برآورد (نیچه، ۲۰۱۰، ص ۱۸۵).

نیچه معتقد است باور به خدا نوعی بازخورد منفعلانه و خطاگونه است که منشأ اصلی آن ترس و واهمه انسان می‌باشد. انسانی که چون از درک علل اصلی امور باز مانده است باور به وجودی الوهی را در خود می‌پروراند تا جایگزینی برای عجز وی در کشف روابط حقیقی بین اشیا براساس قوانین حقیقی گردد. (Young.J, 2006, P106) خدا از دیدگاه او بی‌فایده‌ترین مسأله در زندگی انسان است و حتی حذف آن می‌تواند ره‌آورد قدرت و پیشرفت در زندگی انسان باشد و او را از تمامی تعلقاتی که پایبند به خدا و دین می‌کند برهاند. عدم خیریت خدا و ضد انسان بودن او (نیچه، ۲۰۱۲، ص ۲۳) از مهم‌ترین دلائلی است که انسان باید برای حذف خدا از زندگی خود به آن همت بگمارد. زیرا همواره انسان با اتکاب به چنین موجودی خیالی در سختی‌ها به جای اعتماد بر قدرت لایزال خود، در انتظار امدادهای غیبی این موجود خیالی است و این اولین قدم برای نابخردی-آدمی در زندگی است. «در سیر پس رونده نوع خدا، این تصور شاید نشان‌دهنده پست‌ترین مرحله باشد. خدا به جای این که دگرگونی، یا آری جاوید به زندگانی باشد به مقام متناقض زندگانی تنزل کرده است. در وجود خدا دشمنی نسبت به زندگانی، طبیعت و نیروی اراده به زندگی تجلی کرده است» (نیچه، ۱۹۷۳، ص ۴۶).

دین‌ستیزی و گریز از آموزه‌های دینی

انکار ارزش‌های اخلاقی که برگرفته از آموزه‌های مسیحیت در برهه‌ای خاص از زمان است موجب شد تا نیچه در مسأله رد دین و اخلاق دین محورانه اهتمام جدی داشته باشد. مسیحیت سنتی همواره به کسب صفاتی مثل نوع‌دوستی، خیرخواهی، تسلیم تشویق می‌کند که نوعی اخلاق ذلیلانه است و هویت واقعی انسان را نابود می‌کند. دلسوزی و

مهربانی امری خانمان برانداز و نامطلوب است و همین موضع نادرست وجهه اروپا را ناپسند کرده است (نیچه، ۱۹۹۹، ص ۲۱۶). از آنجا که دین مسیحیت ارتباط مستقیمی با اخلاق مسیحیت دارد، نتیجه‌ای جز صفت بردگی و زیر دستی ندارد. ناتوانی، ریاکاری و خواری ره آورد دین برای انسان است. اخلاقی مورد پذیرش است که اولاً برگرفته از دین نباشد و دوم انسان را به صفاتی هم‌چون قدرت، شجاعت و عزت متصف می‌کند (نیچه، ۲۰۰۳، ص ۴۵).

عدم تساوی میان انسان‌ها از امور فطری و طبیعی سرچشمه می‌گیرد و چون امور ذاتی را نمی‌توان از ذات یک شی جدا کرد بنابراین ادعای دین در مورد تساوی انسان‌ها امری خیالی است. تمامی ارزش‌ها و باورهای اصیل بر مبنای قدرت‌طلبی تعریف می‌شود. نظام جهان خلقت به گونه‌ای است که گروه اندکی واجد قدرت هستند و گروه کثیری در جایگاه بردگی قرار دارند و این هر دو نتیجه امر طبیعی بشر و جهان خلقت است و انگیزه دین برای ایجاد عدالت مسیری منتهی به بن‌بست است (نیچه، ۲۰۰۸، ص ۲۷۴).

از نظر وی دستورات دینی که از سوی ادیان برای بشر تجویز می‌شود نتیجه‌ای خوشایند دربر ندارد و انسان را از ایده قدرت‌طلبی که اصلی با ارزش در زندگی انسان است باز می‌دارد. این بازداشتن برای آینده انسانی که طالب پیشرفت است سمی خطرناک محسوب می‌گردد و او را از هدف اصلی زندگی یعنی کسب قدرت باز می‌دارد. «دین می‌گوید این یا آن کار را بکن و از آن و این دوری‌گزین تا کامروا شوی... وگرنه...» هرگونه سرسپاری به فرامین دینی اوج بی‌عقلی انسان است (نیچه، ۲۰۲۰، ص ۹۴). «انسان مذهبی ساده دل خود را به چندین شخصیت تجزیه می‌کند. مذهب یکی از موارد دگرگونی شخصیت است. نوعی احساس وحشت و ترس از خود و یک احساس خوشی و اهتزاز خارق‌العاده. چون در میان بیماران باشی، احساس تندرستی کفایت می‌کند تا باور به خداوند راه قرب به او را القا کند» (نیچه، ۲۰۰۸، ص ۱۳۵).

انسان در وهله پوچ‌انگاری

نیست‌انگاری نزد نیچه به دو قسم تقسیم می‌شود. نیست‌انگاری انفعالی و غیرانفعالی. در نیست‌انگاری انفعالی، انسان خود را تمام شده و رو به نابودی محض می‌داند. زیرا خداوند

را که به خیال خود تنها پشتوانه او در فراز و نشیب زندگی بود از دست داده است و این برای او به معنای سرآغاز پوچی است. فقدان وجود خدا به عنوان نیرویی ماورائی که سرچشمه اصلی قدرت بود انسان را به پرتگاه هیچ‌انگاری و انفعال کشانده است. این «افت و پس‌رفت قدرت روح» (نیچه، ۲۰۰۸، ص ۳۹) به شدت مورد سرزنش نیچه است. بنابراین آنکه وی معتقد است انسان منفعل با اختیار خود چنین بن بست‌ی را برای خویش بنا کرده است که نتیجه‌ای جز نیست‌انگاری ندارد، گرچه انسان در چنین بحرانی سرگردان است. اما این مرحله همیشگی نخواهد بود و انسان می‌تواند و می‌باید که از این وهله عبور کند. «با مرگ خدا همه چیز دگرگون خواهد شد و هیچ چیز به حالت سابق باقی نخواهد ماند و این مرحله‌ای انتقالی است» (Hasse.U, 2008, P95). این دوره در واقع عبور از مرحله خداباوری صرف و اعتمادی بی‌اساس به خداوند و ورود به مرحله بی‌نیازی از خداوند است. گذر از پوچ‌انگاری انفعالی به نیست‌انگاری فعالانه همان چیزی است که به شدت مدنظر نیچه است. در این مرحله انسان به جای اینکه تمام راه‌های پیشرفت را بر خود مسدود کند، با همتی متعالی می‌ایستد و در برابر سختی‌ها به جای امید‌واهی داشتن به موجودی فرازمینی، به قدرت لایزال خود اتکا می‌کند. انسان در چنین شرایطی نظام ارزشی نوینی برای خود و جامعه تدوین می‌کند و خودش پایه‌گذار تمامی باورهای جدید می‌شود. این ارزش‌های جدید نیازی به مرجعی الهی نخواهد داشت و خود انسان در این زمینه سرنوشت‌ساز خواهد بود.

بدین ترتیب نیچه گام برداشتن به سوی بی‌خدایی را بالاترین مرتبه انسانیت می‌داند. این همان اندیشه اراده به سوی مادیت صرف است (یاسپرس، ۲۰۰۸، ص ۶۶۹). «شما را سوگند می‌دهم که به زمین وفادار بمانید و باور ندارید آنانی را که با شما از امیدهای ابرزمینی سخن می‌گویند. زیرا اینان خوارشمارندگان زندگی‌اند» (نیچه، ۲۰۱۲، ص ۲۲). آنچه که در دوران تسلط‌گرایی خداوند مطرح می‌شد اموری هم‌چون فضیلت، گناه، حقیقت و زندگی ابدی بود که ارزشمندی آن به نحو عقلی و حسی ثابت شده بود. اما امروز پس از گذر از آن مرحله دهشتناک، اموری هم‌چون آب و هوا، تغذیه و تفریح اصل‌تمند هستند (همو، ۲۰۰۵، ص ۸۷). تمام همت نیچه در نفی دوئالیسم است وی با تمرکز بر امور زمینی تمامی باورهای خداگونه سابق را پشت سر گذاشته است و آرمان‌های دنیوی به نحو پیش‌رونده

ارزشمند می‌شوند و وجود خدا و اموری هم‌چون جهان آخرت و زندگی جاودانه از اعتبار خود ساقط می‌گردند (همو، ۱۹۹۹، ص ۷۱). به بیان دیگر می‌توان گفت آفرینش نظام ارزشی جدید ارمغان گذر از مرحله پوچ‌انگاری منفعلانه و ورود به نیست‌انگاری فعالانه است.

قدرت به عنوان شاخص اصلی اراده

نیچه برای تبیین اراده و جایگاه آن در زندگی انسان از قدرت بهره می‌برد. «تحمیل خصلت بودن به شدن، بالاترین خواست و اراده معطوف به قدرت است» (همو، ۱۹۹۹، ص ۴۵۱). وی اراده معطوف به قدرت را اصلی اساسی برمی‌شمرد که تمام جهان هستی را در بر گرفته است. انسان از نظر او دارای قدرتی لایزال است که به وسیله آن می‌تواند به تمام خواسته‌های خویش نائل شود. به همین جهت همواره آوای «بشو هر آنچه هستی را» سر می‌دهد (استرن، ۱۹۹۴، ص ۱۱۹). نیچه ترسیم‌کننده جهانی است که بر خودخواهی و زورگویی بنا شده است. اراده معطوف به قدرت همواره انسان را به تحمیل قدرت خویش تشویق می‌کند. در این مقام هرکس به این دعوت پاسخ مثبت دهد برنده اصلی تاریخ خواهد بود و بشریت همواره از او سخن خواهد گفت. زیرا انسان‌های بزرگ در طول تاریخ همواره قدرت و اراده خود را بر دیگران تحمیل کرده‌اند و در تعیین سرنوشت آنها مؤثر بوده‌اند. آنچه که ارزش نهایی دارد قدرت انسان است که موجب می‌گردد وی در یوغ بندگی هیچ‌کس حتی خدا در نیاید (نیچه، ۱۹۹۹، ص ۸۶).

منظور از اراده معطوف به قدرت، آرزوی هر موجود زنده‌ای برای رشد و توسعه است. لذت و شادی نشانه‌های احساس قدرت هستند که از طریق آن می‌توان به آگاهی از تفاوت رسید. زندگی اراده تجمیع شده نیرویی است که در آن هرچیزی باید افزایش یابد. هرگونه فروکاستن حماقت محض است. از دیدگاه نیچه، قدرت، صرفاً منوط به سلطه بر دیگران نیست. اراده اشراق‌گونه قدرت، به صورت سرریز انرژی سرشاری است که انسان می‌تواند نسبت به دیگران داشته باشد و حتی الهام‌بخش انسان‌ها باشد، همچنین بهره‌کشی از قدرت‌های ضعیف از سوی قدرت‌های قوی وجهه اصلی یک نظام اشراق‌سالار است (پیرسون، ۱۹۹۶، ص ۷۸). کسب قدرت و چگونگی به دست آوردن آن از دیدگاه نیچه مسأله مهمی

نیست. یعنی حتی اگر از طریق ظلم به دیگران هم باشد ارزشمند محسوب می‌شود. زیرا وی ناهمسانی انسان‌ها را در قدرت‌مندی امری ذاتی می‌داند که شرط لازم حیات بشری است. بنابراین هر انسانی به اندازه استعداد‌های خود می‌تواند به قدرت واصل گردد و در این مسیر بر دیگران استیلا یابد (نیچه، ۱۹۹۹، ص ۱۳۶).

ظهور ابرانسان

نظریه ابر انسان نیچه در پیچه‌ای برای گریز از هیچ‌انگاری منفعلانه و معنادادن به زندگی انسان است. او این آموزه فکری را مبنای اصلی نگرش خویش قرار داده است و شاید بتوان گفت تمام اصول فکری وی بر این اساس بنا شده است. انسانی که از دیدگاه او در دریایی پوچی در حال غرق شدن است، ملتمسانه منتظر دستان توانمندی است که او را یاری دهد و معنای تام شور زندگی را در او زنده گرداند. این زنده شدن همان عبور از نیست‌انگاری صرف است که وی را محدود کرده است. از نظر وی نجات بخش انسان ابرمرد است که با حضور خود در میان انسان‌ها معنای جدیدی به زندگی انسان‌ها می‌دهد. ابرمرد همان قدرت مطلق است که بدون اتکا به هرگونه نیروی خداگونه، مفهوم نوینی از زندگی را در بشریت می‌پروراند. «ابرانسان معنای زمین است. باد که اراده شما بگوید ابرانسان معنای زمین باد» (نیچه، ۲۰۱۲، ص ۲۲). ابرمرد هدفی است که بشریت در طول تاریخ زندگی خود در پی آن بوده و هنوز به آن دست نیافته است. «تاکنون هزار غایت در میان بوده است زیرا هزار ملت در میان بوده است. آنچه در میان نیست یک غایت است. بشریت را هنوز غایتی نیست» (همان، ص ۷۲).

یکی از ویژگی‌های مهم ابرمرد از نظر نیچه آزادی مطلق او است البته آزادی در رهایی از امور دنیوی و نیازهای جسمانی نیست، بلکه این امور از نظر او مرکز توجه است و در واقع هدف اصلی حیات است. ابرمرد موجودی والا و قدرتمند است و همواره با اعمال قدرت خود بر دیگران برتری خویش را بر دیگران اثبات می‌کند و از نظر رتبه وجودی فاصله‌ای عمیق میان ابر انسان و سایر انسان‌ها برقرار است. البته این برتری به نحو اکتسابی به دست آمده است و نتیجه تلاش هر انسانی برای علو درجه است. «با کوششی که برای بالادست

ماندن می‌باید به خرج داد عالی‌ترین نوع آزادی انسان آزاد را می‌باید در آنجا جست که همواره باید بر بالاترین مقاومت‌ها چیره شد» (نیچه، ۲۰۲۰، ص ۱۴۱).

از دیگر ویژگی‌های ابر مرد، قدرت ایجاد آرمان‌ها و هنجارهای اصیل و کارآمد است. درست در زمانی که در نگاه انسان تمامی دستورات دینی فرو می‌ریزد، دوران حکومت خدا به پایان رسیده است و انسان به خود و قدرت مطلقش توجه می‌کند. با حضور ابرمرد بیداری انسان روزافزون شده و جامعه‌ای نوین بر مبنای هنجارهای جدید ساخته می‌شود. «او کسی است که برای انسان غایت می‌آفریند و به زمین و آینده‌اش معنای آن را می‌بخشد» (نیچه، ۲۰۱۲، ص ۲۱۳). آینده‌ای که در آن خدا و معنای الوهی قدرت حظی از وجود ندارد. «روزگاری کفران خدا بزرگ‌ترین کفران بود. اما خدا مُرد و در پی آن این کفرگویان نیز مردند اکنون کفران زمین سهمگین‌ترین کفران است» (همان، ص ۱۹۸).

«خودخواهی از ویژگی‌های اصلی روح والاست، یعنی ایمان تزلزل‌ناپذیر به این نکته که همه موجودات از سر سرشت خویش باید فرمان‌بر موجودی مثل ما باشند و خود را فدای ما کنند» (نیچه، ۱۳۹۰، ص ۲۲۳). ارزش‌سازی بر این مینا یعنی انسان می‌باید با چشم‌پوشی و کنارنهادن دین و آموزه‌های اخلاقی نشات گرفته از آیین مسیحی، سازنده ارزش‌های زندگی شود. حتی می‌توان گفت ارزش‌مندی امری ذاتی برای ابرمرد محسوب می‌گردد و اگر هم در اموری چند، ارزش‌های اخلاقی (که خود مبدع آنهاست) را رعایت می‌کند نه به دلیل فرمان‌برداری از خداوند و مقید بودن به دین خاص، بلکه بدین جهت است که خودش واجد همه ارزش‌ها است (همو، ۲۰۲۰، ص ۲۱۴). ابرمرد با برکناری قیودات پیشین در تلاش است تا به امری فراتر از آموزه‌های اخلاقی دست‌یابد و از کسانی هم که امور اخلاقی را کنار گذاشته‌اند می‌خواهد که خود را به اهداف و اصول بالاتر پایبند کنند. (Jaspers.K,1952, P110)

بررسی پیامدهای دیدگاه نیچه از منظر اندیشه اسلامی

تاکنون به بررسی انسان‌شناسی از دیدگاه نیچه پرداخته شد. در این بخش تلاش شده است پیامدها و آثار نگرش نیچه در پرتو اندیشه اسلامی مطرح گردد.

عقل به عنوان قوه شناخت و ادراک

نیچه اندیشمندی عقل ستیز است که عقل انسان را برای درک امور کافی ندانسته و در فهم حقایق اعتباری برای آن قائل نیست. درحالی که از منظر اندیشه اسلامی عقل قوه شناخت و ادراک انسان است که موجب صدور احکام کلی می‌گردد. (طباطبایی، ۱۹۷۰، ج ۱، ص ۴۰۵). در ادراک مفاهیم عقلی، عقل نقش اساسی را به عهده دارد (مصباح‌یزدی، ۲۰۰۴، ج ۱، ص ۲۳۰). عقل به عنوان یکی از درجات نفس ناطقه (ملاصدرا، ۲۰۰۴، ج ۳، ص ۵۵۵) قوه‌ای است که به انسان کمک می‌کند تا معانی کلی را درک کند (جوادی‌آملی، ۲۰۰۹، ج ۲، ص ۲۲). اعتبار این قوه به اندازه‌ای است که حقیقت نفس انسان را متشکل از عقل می‌دانند (طباطبایی، ۱۹۷۰، ج ۲، ص ۲۴۷).

نیچه از یک‌سو همه احکام عقلی را که فلاسفه مطرح می‌کنند پیش‌داوری شخصی آنان می‌داند و از سوی دیگر با رد احکام ترکیبی پیشین کانت به عنوان معیاری برای درک حقایق، معیار سنجش خوب و بد بودن افعال و اخلاقی دانستن آنها را به قدرت انسان ارتباط می‌دهد (نیچه، ۱۹۹۹، ص ۸۶). بنابراین حسن و قبح امور و افعال انسان، پیوستگی وثیقی با قدرت و اراده متعالی او دارد. به هر مقداری که انسان قدرت بیشتری داشته باشد، ارزش وجودیش بیشتر خواهد بود و هر چه انسان دارای قدرت کمتری باشد موجودی ضعیف به شمار می‌آید. اما در مقابل در نگاه اندیشمندان اسلامی، حسن و قبح افعال به ذات آنها بازگشت می‌نماید یعنی در مقام ثبوت، حسن و قبح در ذات افعال نهفته است. به عبارت دیگر حسن و قبح ذاتی است نه عرضی و در رتبه بعد وقتی که ثابت شد حسن و قبح به عنوان ذاتی، واقعیتی در عالم است در مقام اثبات قوه عقلانیت انسان توانایی تشخیص و درک خوبی و بدی امور را دارد و بدین معنا حسن و قبح عقلی است. (ملاصدرا، ۲۰۰۲، ج ۶، ص ۳۷۰؛ لاهیجی، ۱۹۹۸، ص ۲۴۵؛ سبزواری، ۲۰۰۵، ص ۴۷). «عقل نیروی تمییز بین خیر و نافع و مابین شر و مضر است و آنها را تصدیق و مشخص می‌کند» (طباطبایی، ۱۹۷۰، ج ۲، ص ۲۵۰).

در نتیجه اگرچه قدرت در برخی شرایط می‌تواند امری مطلوب تلقی گردد، اما در صورتی که در راستای ظلم به دیگران باشد و یا از طریق نفی حقوق دیگران به دست آمده باشد به نحو ذاتی و عقلی امری قبیح و غیر اخلاقی است. اما نیچه معتقد است اگر قدرت حتی

از راه ظلم به افراد ضعیف حاصل گردد کار شایسته‌ای است. زیرا صرف قدرت داشتن ارزش ذاتی دارد. پیامد اخلاقی این دیدگاه نابودی نظم و عدالتی است که باید در سطح جامعه رواج داشته باشد و بی‌عدالتی حاصل از آن اقشار ضعیف جامعه را که قدرتی ندارد دچار آسیب می‌کند.

به نظر می‌رسد با توجه به ادله‌ای که اندیشمندان مسلمان بیان کردند عقل جزء درجات نفس و قوه‌ای است که معانی کلی را درک می‌کند. همچنین با توجه به این که حسن و قبح افعال در مقام ثبوت به ذات آنها بازگشت می‌کند و در رتبه بعد حسن و قبح به عنوان ذاتی، واقعیتی در عالم است در مقام اثبات قوه عقلانیت انسان توانایی تشخیص و درک خوبی و بدی امور را دارد. بنابراین دیدگاه نیچه در خصوص عقل ستیزی و عدم درک امور و حقایق توسط عقل مورد قبول نیست.

خدا مبدأ و مؤثر در عالم وجود

نیچه ابتدا خدای مسیحیت را بی اعتبار جلوه می‌دهد و اراده و قدرت را از او سلب می‌کند. سپس مرکز اصلی قدرت را انسان معرفی می‌کند و تمام کمالات را در انسان منحصر می‌کند و به انسان چنین القا می‌کند که نباید از نبود خدا دچار ناامیدی گردد، بلکه باید تمام تلاشش را بر مبنای بهره‌گیری بیشتر از دنیا استوار کند. در مقابل اندیشمندان اسلامی وجود خدای متعال را به عنوان مبدأ خلقت عالم با ادله عقلی و تجربی ثابت می‌کنند و خداوند را کمال مطلق می‌دانند که همه صفات کمالی موجود بما هو موجود را به برترین وجه در نهایت شأنیت داراست (ملاصدرا، ۱۹۸۷، ج ۳، ص ۷۳). علاوه بر این منشأ تمام کمالات انسان و توانمندی‌های او را به خدا نسبت می‌دهند (طباطبایی، ۱۹۷۰، ج ۱، ص ۳۵۲). تمام هستی، از عالی‌ترین رتبه تا پایین‌ترین آن منشأی جز ذات واجب ندارند و وجود ممکنات تجلی ذات خدا و رشحه‌ای از فیض وجود حضرت حق هستند و هنگامی که ممکن الوجود خویش را می‌یابد در حقیقت ذات مقدس خدا را به اندازه ظرف وجودی خود درک می‌کند. (مصباح‌یزدی، ۲۰۰۱، ج ۱، ص ۴۱۹؛ ملاصدرا، ۱۹۸۱، ج ۱، ص ۱۱۴). همه چیز در وجود و بقای خویش در هر لحظه

احتیاج به آن علت تام دارد. از این رو نه تنها خدا نمرده است، بلکه زنده بودن عالم، قائم به خداوند متعال است.

برخلاف نیچه که وجود خداوند را به هیچ عنوان مؤثر در عالم هستی و حیات انسان نمی‌داند. متفکران اسلامی خداوند را مبدأ بالفعل پیدایش هر موجودی می‌دانند. «از آن جهت که این حقیقت تام، نزد خود، حضور دارد و واجد خود می‌باشد، تعین «علم» ظاهر می‌شود؛ و از آن جهت که مبدأ تام همه کمالات وجودی است، تعین «قدرت» آشکار می‌شود؛ و از جمع بین قدرت و علم، تعین «حیات»، هویدا می‌گردد» (طباطبایی، ۲۰۰۸، ص ۴۳). خداوند با ظهور تجلیات خود به همه اشیای عالم هستی وجود اعطا می‌کند و تمام عالم مظهر اسما و صفات خداوند هستند در این صورت رابطه خدا با موجودات از نوع جلوه و ظهور و عین الربطی است و وسایط تأثیری در ایجاد و علم ندارند. ایجاد کردن موجودات به صورت ظهور او در مرتبه ذات و ظرف هویت آنها است (همان، ص ۴۵).

منشأ ایمان به خدا از نگاه نیچه ترس و عدم تولدایی انسان در فهم حقایق است. درحالی‌که اندیشمندان اسلامی منشأ خداواری را فطرت برمی‌شمردند. فطرتی که وجود انسان را یکپارچه نیاز و تعلق به نیرویی الهی و غیرمادی می‌بیند. انسان با توجه به نفس خویش، درمی‌یابد که مالک وجود خود نبوده و دارای وجود رابطی است که جز در پناه هستی مستقل مبدأ نمی‌تواند آن را شهود کند به همین دلیل خداوند را مشاهده می‌کند بعد خود را می‌یابد. (جوادی آملی، ۱۹۹۷، ج ۱، ص ۱۱۲). در نتیجه انسان درک می‌کند که در تدبیر امور خود غیرمستقل و نیازمند غیر است. اگر وی مالک وجود خود بود، خود را از مرگ و سایر مصائب زندگی نگاه می‌داشت. (طباطبایی، ۱۹۷۰، ج ۸، ص ۴۰۱). انسان در لحظات سخت زندگی که از همه اسباب مادی قطع امید کرده، در درون خویش، وضعیت تازه‌ای را تجربه می‌کند و آن امید به قدرتی برتر از قدرت‌های مادی است و امید بدون موجودی که امید به او تعلق می‌گیرد، نخواهد بود. زیرا بدیهی است که آنچه در متن هویت خود تعلق به غیر نفهته است مانند اراده، حب و کراهت بدون آن غیر که به او تعلق گرفته است، تحقق نمی‌یابد (همان، ج ۱۲، ص ۳۹۳).

نگارندگان همراه با اندیشمندان اسلامی نظریه مرگ خدا را مردود می‌دانند. زیرا نیچه خدای مسیحیت را بی‌اعتبار دانسته و قدرت را از او سلب می‌کند و مرکز اصلی قدرت را

انسان می‌داند. درحالی که با توجه به قاعده علیت و کمال علت حقیقی، خداوند علت اصلی عالم و کمال مطلق است و همه صفات کمالی موجود بما هو موجود را به برترین وجه داراست و تمام عالم معلول واجب الوجود می‌باشد که علت تمام کمالات انسان و توانمندی‌های او است. همچنین منشأ ایمان به خدا از نگاه نیچه ترس و عدم توانایی انسان در فهم حقایق است. درحالی که منشأ خداباوری فطری است به نحوی که انسان وجود خویش را یکپارچه نیاز و تعلق به نیرویی الهی می‌یابد.

دین طلایه‌دار آزادی و برابری

نیچه دین را مخصوص افراد دون‌مایه از جامعه می‌داند که به دلیل ترس و عدم امید از توانایی‌های خویش به آن روی آورده‌اند. آموزه‌های دینی مانند تساوی تلاش‌هایی بی‌فایده هستند چون عدم تساوی در میان انسان‌ها ذاتی است. در مقابل دانشوران اسلامی منشأ اعتقاد به دین را امری فطری دانسته و پیامد دیدگاه نیچه به دین را عامل شیوع بی‌عدالتی در جامعه بر می‌شمارند. بی‌عدالتی در فرهنگ غرب سبب شده تا دارایی‌ها به افراد قوی جامعه اختصاص یابد و غالب افراد جامعه میراثی جز فقر ندارند و نتیجه این اختلاف طبقاتی گسترش رذائل اخلاقی در جامعه است.

همه موجودات نیازمند نوعی هدایت عامه هستند. اما انسان به جهت احتیاجات تکوینی دارای نواقص بیشتری است که از عهده آن بر نمی‌آید و نیاز به اجتماع انسانی و قوانین اجتماعی دارد. اندیشمندان اسلامی معتقدند حس دینی یا فطرت عنصر ثابت در روح است که شعور آگاهانه بشر به جهان هستی است که به تدریج ظهور می‌یابد (طباطبائی، ۱۹۷۰، ج ۱، ص ۵۸۸، ج ۷، ص ۲۷۶). از این رو نباید به دنبال علل خاص روانی یا اجتماعی برای دین بود، چرا که «به حکم عقل، دین از احتیاجات و اقتضائات خلقت انسان نشأت یافته است» و پیوند وثیقی با فطرت و طبیعت عقلانی بشر دارد (همان، ج ۱۶، ص ۲۸۸). آنچه پیامبران عرضه می‌کردند در سرشت بشر نهفته است و انسان در جستجوی آن بوده است و این همان معنای فطری بودن دین است. (مطهری، ۲۰۱۰، ج ۳، ص ۶۰۲) علاوه بر گرایش نیرومند فطری که در سرشت انسان وجود دارد و به کمال مطلق هدایت می‌کند

عقل انسان نیز او را به تفسیر جهان هستی و آیات الهی و اعتقادات رهنمون می‌کند. بنابراین پیدایش دین به اقتضای فطرت انسان است. (مصباح، ۱۹۹۱، ص ۳۰).
 به اعتقاد نگارندگان ادله‌ی نیچه در خصوص دین قابل دفاع نیست. زیرا او علت‌گرایی به دین را ترس و عدم امید به توانایی‌های انسانی دانسته و چون معتقد است عدم تساوی در میان انسان‌ها ذاتی است آموزه‌های دینی را بی‌فایده می‌داند. اما باید گفت که منشأ اعتقاد به دین فطری است و انسان به جهت احتیاجات فطری و درونیش نیاز به اجتماع و قوانین اجتماعی دارد. اما نوع قوانین منوط به تفسیر جهان هستی است که در اینجا عقل با توجه به فطرت به آیات الهی و قوانین آن رهنمون می‌شود.

معناداری زندگی در پرتو نگرشی هدفمند

نیست انگاری، دیدگاهی است که نیچه در مواجهه با نبود خدا و در فضای ناامیدی برای انسان ترسیم می‌کند. او با انکار خدا انسان را موجودی بی‌پشتوانه ترسیم می‌کند که باید با تکیه بر قدرت بی‌حد خود زندگی فعالانه‌ای بر اساس مادی‌گرایی استوار کند. در حالی که اندیشمندان اسلامی خداوند متعال را خالق این جهان می‌دانند و معتقد که وی این جهان را بدون هدف رها نکرده است. زندگی دنیایی انسان مملو از مفاهیم اعتباری است، مفاهیم اعتباری را ذهن برای رفع حوائج زندگی و دستیابی به هدف اعتبار می‌کند (مطهری، ۲۰۱۰، ج ۳، ص ۳۷۲). این اعتباریات با چیزهای ذهنی متفاوت است و با تعقل انسان موجود خارجی می‌شوند و منشأ اثر هستند (جوادی‌آملی، ۱۹۹۷، ج ۱، ص ۱۰۹). هر چیز اعتباری به یک امر حقیقی استوار است. نظام اعتباری مبتنی بر نظام تکوینی است و انسان به حسب ظاهر با نظام اعتباری و در باطن با نظام تکوینی زندگی می‌کند (طباطبایی، ۲۰۰۸، ص ۵۱). چون انسان در زندگی اجتماعی محفوف به اعتباریات است خداوند معارف مرتبط با بشر را به نحو اعتباری در دین بیان کرده که ریشه در حقایق دارند، تا انسان از حقایق قبل از دنیا به اعتباریات دنیا و در مرحله بعد به حقایق پس از دنیا و آخرت دست یابد (همان، ص ۵۷).

یکی از پیامدهای پوچ انگاری نیچه، طرد تمام امور معنوی از زندگی انسان می‌باشد، در حالی که حیات دنیوی یک باطن معنوی دارد که آخرت است. بر مبنای قانون علیت،

جهان و نظام حقیقی عالم دارای نظم‌ی علی و معلولی است و نشئه دنیا به عوالم دیگر سبقتی به نحو علی و معلولی دارد نه زمانی، از این‌رو تمام کمالات در نشئه طبیعت به نحو عالی در مرتبه آخرت وجود دارند (جوادی‌آملی، ۲۰۱۴، ج ۱، ص ۲۷۴). حیات به معنای فناپذیری انسان است به نحوی که مرگ برای او محال است و انسان از نشئه‌ای وارد نشئه دیگر می‌گردد (طباطبایی، ۲۰۱۴، ص ۹) که با چهارچوب فکری مادی نیچه تفاوت دارد. زندگی مادی حیات حقیقی انسان نیست، بلکه حیات واقعی جامع ماده و معنا است و زندگی اخروی که حیات واقعی است مدار اصلی زندگی انسان است (همو، ۲۰۰۸، ص ۲۲۹). از این‌رو زندگی دارای دو بعد مادی و معنوی است و پوچ‌انگاری ثمره جهل است و زمانی که این جهالت کنار رود مشخص می‌گردد که همه حرکات پدیده‌ها هدفمند هستند (همو، ۲۰۰۵، ص ۱۸۸).

نیچه با رد خدا و دین و انحصار حیات در زندگی دنیایی سبب پوچ‌انگاری در انسان می‌شود. اما نگارندگان این دیدگاه را قبول ندارند. زیرا پوچ‌انگاری نتیجه جهل به هدف دنیاست درحالی که همه پدیده‌های دنیا هدفمند بوده و انسان بعد از دنیا به سوی مقصد مشخص در حرکت است و معارف الهی به نحو اعتباری در دین بیان شده و ریشه در حقایق ورای دنیا دارد.

نگرشی فرامادی به صفت قدرت در انسان

در نگاه نیچه قدرت‌مندی در زندگی انسان هدف ایده‌آل است. به نحوی که قدرت مساوی با کمال و ناتوانی مساوی با نقص است. پیامد این نگرش نادیده انگاشتن قدرت خدای متعال است که مبدأ و ایجاد‌کننده قدرت در تمام جهان است. صفات کمالی در انسان نشئت گرفته از خداوند است بنابراین وجود صفت قدرت در انسان بدون علت اصلی نامعقول است به طوری که هیچ قدرت مستقلی غیر از خداوند در جهان هستی وجود ندارد (طباطبایی، ۱۹۷۰، ج ۱، ص ۳۵۹). قدرت انسان دارای تأثیر ایجاد‌ی بر فعل است و تأثیر مستقل ندارد. قدرت کیف نفسانی است و عرض بوده و نفس انسان به عنوان جوهر موضوع عرض می‌باشد در نتیجه قدرت هویتی غیر از نفس ندارد و صفت نفسانی می‌باشد که بیانگر منشأیت صدور فعل است. (همو، ۱۴۰۲، ص ۲۲۰) ملاصدرا در تعریف قدرت گفته است:

قدرت یعنی حیوان اگر بخواهد فعل از او صادر گردد و اگر نخواهد فعل از او صادر نشود (ملاصدرا، ۱۹۸۱، ج ۳، ص ۳). قدرت مبدأ فاعل نسبت به فعل می‌باشد و تنها جواز صدور فعل را تصحیح می‌کند و قادر نیست به فعل وجوب دهد و خدای متعال اسباب را خلق کرده و به سمت مسبب آن فعل منتهی می‌کند و بر آن فعل تسلط می‌بخشد و قدرت انسان آثار وجود خداوند است (طباطبایی، ۱۴۱۸، ص ۲۸۹).

قدرت تنها معیار ارزش از سوی نیچه معرفی می‌گردد. اما اندیشمندان اسلامی علاوه بر آن صفات ارزشمند دیگری مطرح می‌کنند که مهم‌ترین آن قرب الهی است و تمام ویژگی‌های انسان باید در راستای رسیدن به این هدف باشد (طباطبائی، ۱۹۷۰، ج ۲، ص ۱۴۸) پیامد نگرش نیچه به قدرت سبب ظهور قدرت‌های ظالمانه‌ای چون هیتلر است. زیرا به قدرت برتر رسیدن انسان محدودیتی ندارد و با ظلم نیز دست‌یافتنی است و هر چه قدرت بیشتر باشد جایگاه انسان رفیع‌تر خواهد بود. درحالی که درنگاه اندیشمندان اسلامی قدرت افراد محدود به عدالت است و در صورتی ارزشمند است که به قرب الهی منتهی شود (همان، ۱۹۷۰، ج ۸، ص ۸۵). نیچه وجود حقیقت مطلق را منکرست و در نگاه وی حقیقت فقط به معنای قدرت می‌باشد (نیچه، ۱۹۹۹، ص ۵۲۲). چنین اعتقادی دارای تناقض است و اگر دیالکتیک حقیقت مطلق در نظر گرفته شود خودش بر بطلانش دلالت دارد، چون از یک طرف هیچ حقیقتی را مطلق ندانسته و از سوی دیگر خود را به عنوان حقیقت مطلق معرفی کرده که بر تمام حقایق هستی حاکم است (صدر، ۱۹۸۰، ص ۱۷۷؛ طباطبایی، ۱۹۷۰، ج ۴، ص ۱۱۸).

نیچه محور همه چیز را اراده‌ای معطوف به قدرت انسان می‌داند، اما با توجه به اندیشه اسلامی نگارندگان این دیدگاه را قبول ندارند. زیرا وجود صفت قدرت در انسان معلول وجود قدرت در علت اصلی است که خدای متعال است بنابراین هیچ قدرت مستقلی غیر از خداوند در جهان هستی وجود ندارد.

نظریه ابرانسان و تقلیل‌گرایی ارزش‌های انسانی

قدرت مطلق نیچه در ابرانسان ظهور می‌یابد که هیچ کسی بر او تسلط ندارد و منکر تمام هنجارهای دین مسیحیت بوده و با نگرشی جدید به ایجاد ارزش‌های نوین برای افراد

دیگر می‌پردازد. درحالی که در اندیشه اسلامی ابرانسان و یا به اصطلاح خودش انسان کامل، صرفاً آرمانی مادی نیست، بلکه خداوند عالم هستی را با اسماء خود خلق کرده و انسان کامل مظهر این اسما و تنزل وجودی کمالات خداوند است (طباطبایی، ۲۰۰۲، ص ۴۵۱) ذات حق اراده کرد اعیان اسماء را مشاهده کند و این شهود را در وجود جامعی به نام انسان کامل تحقق بخشید و خویش را به حسب مجموعه اسمائش در مرتبه‌ای از مراتب متجلی کرد (ابن عربی، ۱۹۸۰، ص ۵۶؛ قیصری، ۱۹۹۶، ص ۳۳۴؛ ابن ترکه، ۲۰۰۲، ص ۱۸۰). برخلاف نیچه حقیقت انسان تنها در جسم خلاصه نمی‌شود، بلکه انسان کامل به عنوان مظهر اسم جامع الله نقش ربوبیت عالم را بر عهده دارد و به اداره نظام هستی می‌پردازد (آملی، ۱۹۸۸، ص ۱۶۸). «اگر انسان کامل را با خداوند مقایسه کنیم، عبد او است و اما اگر با خلق مقایسه کرده، رب آنها هست.» (جامی، ۱۹۹۱، ص ۹۶)

نیچه با عدم اعتقاد به خدا و بی‌ثمری دین و اخلاق، قدرت مطلق را برای ابرانسان می‌داند که ارزش‌های اخلاقی را برای افراد دیگر تعیین می‌کند. اما نگارندگان معتقد هستند انسان آرمانی صرفاً مادی نیست، بلکه طبق قاعده تبعیت معلول از علت انسان کامل مظهر تام اسما و تجلی وجودی کمالات خداوند است.

نتیجه‌گیری

در پژوهش پیش‌رو دیدگاه انسان‌شناختی نیچه مورد بررسی قرار گرفت و با تبیین دیدگاه اندیشمندان اسلامی پیامدهای آن مطرح شد و پاسخ‌الهیاتی به چالش‌های آن بیان شد. تبعات مخرب انسان‌گرایی مادی‌انگارانه مدرن که نیچه قرائتی از آن را ارائه کرده است شامل حوزه‌های معرفتی، معنوی، اخلاقی و تمدنی است که بدان‌ها اشاره شد. در حوزه معرفتی، دیدگاه نیچه نسبت به انسان بر محور ماده‌انگاری استوار است. وی دین مسیحیت را ناکارآمد می‌شمارد و خداوند از زندگی بشر حذف شده است. در چنین شرایطی انسان بدون هیچ پشتوانه‌ای در معرض نیست‌انگاری قرار می‌گیرد پیامد این دیدگاه، طرد تمام امور معنوی از زندگی می‌باشد و سبب انحصار حیات انسان در زندگی دنیا می‌شود. درمقابل اندیشمندان اسلامی معتقدند حیات دنیا ورای صورت ظاهری، باطنی دارد که

آخرت است و نشئه دنیا به عوالم دیگر، سبقتی به نحو علی و معلولی دارد و خداوند تمام موجودات را برای هدفی مشخص آفریده است. انسان با آگاهی از برنامه زندگی که خداوند برای وی در نظر گرفته است هیچ‌گاه دچار ناامیدی نمی‌شود. از نظر نیچه دین مخصوص گروهی دون‌مایه از جامعه است که به دلیل ترس و عدم امید از توانای‌های خویش به آن روی آورده‌اند. آموزه‌های دینی مانند تساوی بی‌فایده هستند. زیرا عدم تساوی در میان انسان‌ها ذاتی است. پیامد دیدگاه نیچه به دین سبب شیوع بی‌عدالتی در جامعه است به نحوی که لذات مادی مختص افراد نیرومند جامعه می‌شود و طبقات محروم جامعه میراثی جز تهیدستی ندارند؛ این اختلاف طبقاتی موجب گسترش رذائل اخلاقی می‌شود.

در حوزه معنوی و اخلاقی نیچه بر نفی عقل‌گرایی و ارزش‌های اخلاقی تأکید دارد در حالی که اندیشمندان اسلامی عقل را قوه شناختی انسان می‌دانند که خوبی و بدی امور را درک می‌کند. به اعتقاد نیچه صرف قدرتمند بودن ارزش ذاتی دارد ولو با ظلم به افراد ضعیف باشد. پیامد اخلاقی چنین تفکری از بین رفتن عدالت در جامعه است. نگاه نیچه به قدرت سبب نادیده انگاشتن قدرت خدای متعال است. زیرا اولاً: قدرت به نحو مستقل برای خداوند است. ثانیاً: اگرچه قدرت در برخی شرایط امری مطلوب است، اما در صورتی که ظلم به دیگران نباشد.

در حوزه تمدنی، دیدگاه نیچه بر مدار قدرت انسان مستقر است و ابرانسان حاکم بر سرنوشت خویش است و در راه رسیدن به قدرت‌مندی هیچ چیز نمی‌تواند سد راه او باشد او حتی می‌تواند با ظلم به قدرت بیشتر دست یابد. بدین خاطر وی تعهدی به جامعه و اخلاق ندارد. پیامد چنین نگرشی ظهور قدرتی فراگیر لکن فاقد ارزش‌های انسانی همچون هیتلر است. در حالی که در نگاه اندیشمندان اسلامی قدرت افراد محدود به عدالت است و وقتی قدرت دارای ارزش است که انسان به خداوند نزدیک شود و در حق کسی بی‌عدالتی صورت نگرفته باشد.

مشارکت نویسندگان

هر دو نویسنده به یک میزان در نگارش سهیم هستند.

تشکر و قدردانی

از داوران محترم که با دقت نظر در تکمیل مقاله حاضر کمک کردند تشکر و قدردانی می‌گردد.

تعارض منافع

هیچ‌گونه تعارض منافع توسط نویسندگان بیان نشده است.

منابع و مآخذ

- Ameli, S. H. *Alfosos almghdamat mn katab nas*. To the attention of Henry Karbon and Osman Yahya, Tehran, Tos; 1988. Arabic.
- Hasse, Ullrich, *Starting with Nietzsche*, MPG Book Ltd, Bodmin, Cornwall; 2008.
- Ibn Arabi, M.D. *fosos- alhekam*, Abul Alaa Afifi's annotations, Beirut, Dar al-Kitab al-Arabi; 1980. Arabic.
- Ibn Turke, S.D. *Tamhid al-Qawad*. Edited by Seyyed Jalaluddin Ashtiani, Qom, Bostan Kitab; 2002. Arabic.
- Jami, A.R. *Naghd alnosos fi shrhe naghsh alfosos*. Edited by William Chittick, Tehran, Institute of Cultural Studies and Research; 1991. Arabic.
- Jaspers, Karl. *Nietzsche, an introduction to his philosophy*. Translated by Siavash Jamadi, Tehran, Phoenix. 2008.
- *Man as His Own Creator*. Nietzsche 'Critical Assessment'. 1952. Persian.
- Javadi Amoli, Abdullah. *Adab Fanai Moqraban*, research by Mohammad Safaei, Qom, Esra. 2009. Persian.
- ف، هفتم Raheeq Makhtoum - *Description of transcendental wisdom, the first part of the second volume, first edition*, Qom, Isra'a. 1997. Persian.
- ت— Tahrir al-Walayeh Shams al-Wahi Tabrizi, Seyyed Mohammad Tabatabai, Qom, Israa. 2014. Persian.
- Kayseri, Mohammad Dawood. *Shrhe fosos alhkam*. By Seyyed Jalal Ashtiani, Tehran, scientific and cultural. 1996. Arabic.
- Lahiji, Abdul Razzaq, Gohar Murad, Tehran, Islamic Bookstore. 1998. Arabic.
- McNaughton, David, *Consequentialism*, translated by Saeed Adalat Nejad, Organon, No. 16. 2000. Persian.

- Misbah Yazdi, Mohammad Taghi. Teaching philosophy, Tehran, Amirkabir. 2004. Persian.
- . Anthropology in the Qur'an. Qom, Imam Khomeini Educational and Research Institute, first edition. 2013. Persian.
- . Education of ideas, 7th edition, Tehran, Allameh. 1991. Persian.
- Asfar's Description, Volume I, First Edition, Qom Imam Khomeini Educational and Research Institute. 2001. Persian.
- Motahari, Morteza. Collection of works, 8th edition, Tehran, Sadra. 2010. Persian.
- Mulla Sadra, Al-Hikma al-Mutali'ya fi al-Asfar al-Arba'ah, volume 6, Tahsih Ahmad Ahmadi, Tehran, Sadra Islamic Wisdom Foundation. 2002. Arabic.
- Al-Hikmah al-Muttaaliyyah fi al-Asfar al-Arabah, volume 3, corrected and researched by Maqsood Mohammadi, Tehran, Sadra Islamic Hikmat Foundation. 2004. Arabic.
- . Al-Hikmah al-Mut'aliyyah in al-Asfar al-Arabah, volume 9, third edition, Beirut, Darahiya al-Tratah. 1981. Arabic.
- . shrhe Usul al-Kafi, corrected by Mohammad Khajawi, researched by Ali Abedi Shahroudi, Tehran, Institute of Cultural Studies and Research. 1987. Arabic.
- Nietzsche, Friedrich. Genealogy of ethics. Translated by Dariush Ashuri, Tehran, Agha, 4th edition. 2003. Persian.
- Menschliches, Allzumenschliches I und II. Herausgegeben vor Giorgio Colli & Mazzino Montinari. Berlin ·de Gruyter. 1988.— . Antichrist Translated by Abdul Ali Dastgheeb, Tehran, Agah. 1973. Persian.
- Will directed to power. Translated by Majid Sharif, Tehran, Jami, second edition. 1999. Persian.
- Crucified human being. Translator of Roya Astronomer, Tehran, Mes, 3rd edition. 2005. Persian.
- Hikmat Shadan. Translated by Jamal Al Ahmad; Saeed Kamran; Hamed Foladvand, Tehran, Jami. 2010. Persian.
- Zarathustra said so. Translated by Dayosh Ashuri, Tehran, Aghaz. 2012. Persian.
- The sunset of the idols. Translated by Dariush Ashuri, Tehran, Agha, 17th edition. 2020. Persian.
- Pearson, Keith Ansel. Absolutely nothing. Translated by Mohsen Hakimi, Tehran, Khojaste, first edition. 1996. Persian.
- Sabzevari, Malahadi, Description of Nebras Al-Hadi, correction, margin and introduction by Seyyed Sadruddin Taheri, Tehran, Association of Nobles and Cultural Works. 2005. Persian.

- Sadr, Mohammad Baqer. theory shnakht dar falsafe ma. Translated by Hossein Hosseini, Tehran, Badr. 1980. Arabic.
- Stern, J. P. Niche. Translated by Ezzatullah Foulavand, Tehran, new design. 1994. Persian.
- Tabatabai, Seyyed Mohammad Hossein. Al-Mizan in Tafsir al-Qur'an. Beirut, Al-Alami Institute for Press. 1970 Arabic.
- . Religious education. Qom, Islamic Publishing House, 6th edition 2014. Persian.
- . The border of revelation and wisdom. Qom, Bostan Kitab, first edition. 2002. Persian.
- . nahit alhekme. Qom, Islamic Publishing House. 2005. Arabic.
- . rasaan tohidi. Qom, Bostan Kitab, first edition. 2008. Arabic.
- . farazhi az Islam. Qom, Jahanara. (n d). Arabic.
- Trigg, Roger. Views on human nature. Translator, Translators Group, Tehran, Research Institute of Humanities and Cultural Studies. 2003. Persian.
- Williams, Robert. Tragedy, Recognition and the Death of God. Oxford, Oxford University Press. 2012.
- Young, Julian, Nietzsche's Philosophy of Religion, Cambridge University Press. 2006.

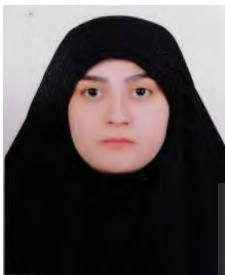
معرفی نویسندگان

جواد غلامرضائی متولد ۱۳۶۵ در تهران است، وی تحصیلات دانشگاهی خود را در سال ۱۳۸۲ در رشته مکانیک جامدات در دانشکده انقلاب اسلامی تهران آغاز کرد و پس گذراندن دوره سربازی به حوزه علمیه قم (مدرسه معصومیه س) رفت و مدرک سطح سه خود را در رشته اخلاق و تربیت اسلامی و مدرک سطح چهار فقه و اصول (معادل دکتری) خود را در سال ۱۴۰۱ بعد از ۱۶ سال تحصیل در قم گرفت. ایشان حدود ۱۰ سال در درس خارج فقه و اصول و فقه تربیتی و اخلاق آیت‌الله اعرافی شرکت کرد و همزمان دروس ادبیات و رسائل و مکاسب را در قم تدریس کرد. همچنین ایشان دارای دکتری اخلاق اسلامی از دانشگاه معارف قم است. وی در حال حاضر مدرس فقه در دانشگاه امام صادق علیه السلام تهران و استادیار

و عضو هیئت علمی گروه معارف دانشکده الهیات و معارف اسلامی دانشگاه علامه طباطبائی تهران است.

Javad Gholamrezaei, J. Assistant Professor of Islamic Ethics, Department of Islamic Studies, Theology and Islamic Studies Allameh Tabataba'i University, Tehran, Iran
javad.gh@atu.ac.ir

سیده زینب سلطانی متولد ۱۳۷۰ در استان تهران است. تحصیلات خود را در رشته فلسفه و کلام اسلامی در سال ۱۳۸۹ در دانشگاه امام صادق علیه‌السلام پردیس خواهران در تهران آغاز کرد و بعد از آن دوره کارشناسی ارشد خود را در رشته فلسفه و کلام اسلامی دانشگاه تربیت مدرس گذراند و در سال ۱۳۹۵ پایان نامه خود را با راهنمایی دکتر رضا اکبریان دفاع کرد. وی در سال ۱۴۰۱ دوره دکتری خود را در دانشگاه امام صادق پردیس خواهران تهران در رشته فلسفه و کلام اسلامی آغاز کرد و مدرس دروس فلسفه در دانشگاه است.

soltani, z. PhD student, Islamic philosophy and theology, Imam Sadegh University, Women Campus, Tehran, Iran
sz.soltani313@gmail.com

How to cite this paper:

Javad Gholamrezaei and Seyedeh Zeinab Soltani (2024). Investigating Anthropology from Nietzsche's Point of View and its Reflection from the Perspective of Islamic Thought. *Journal of Ontological Researches*, 12 (24), 519-546. Persian.
DOI: 10.22061/orj.2024.2076
URL :https://orj.sru.ac.ir/article_2076.html

Copyrights for this article are retained by the author(s) with publishing rights granted to SRU Press. The content of this article is subject to the terms and conditions of the Creative Commons Attribution 4.0 International (CC-BY-NC 4.0) License. For more information, please visit <https://www.creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/legalcode>.